

ZİHNİYETLERİN EPİSTEMOLOJİK OLUŞUMLARI

Bu yazımda Etyen Mahçupyan*'ın zihniyetlerin epistemolojik oluşumları ile ilgili gördüğü *idealist, materyalist, mutlak tekabüliyet, görelî tekabüliyet, relativist, otoriter, ataerkil, demokrat* yaklaşımlar sırasıyla ele alınacaktır.

Etyen Mahçupyan'ın perspektifine göre, ister maddî, ister manevî dünyaya ilişkin olsun; insanoğlunun kendi dışındaki gerçekliği anlamlı kılma çabası, onu neredeyse sonsuz sayıda *önergeler* yapmaya itmiştir. *Felsefî ve bilimsel ve teolojik* alanlara verilen özel önem nedeniyle konunun ne derece yaygın ve hayati olduğu genellikle gözden kaçabilir.

Sıradan bir insanın sıradan günlük hayatı bile sayılmayacak kadar *açık ve gizli* önergeler içerir. Bulutlara bakıp “yağmur yağacak” dediğimizde akşamları yatağımızda dua ettiğimizde veya “vatandaşlık görevlerinden” söz ettiğimizde doğaya, topluma veya ilahî düzene ilişkin sürekli *anlam sistemlerine* dayanırız. Bu sistemler ise, sınanması insanoğlu için olanaksız olan ön varsayımlar üzerinde şekillenir. En temelde tüm bilimsel ve dinsel önergeler; insanlığın dışında ve öncesinde var olan bir düzen varsayarlar. Bu "düzen" in ortaya çıkmasına veya oluşmasına ilişkin olarak ise bir “yaratılış” varsayımına ihtiyacımız vardır (Mahçupyan 1996, 16).

İdrakini bu denli zorlayan kabullere rağmen; insanoğlu kendi dışındaki gerçekliği *anlamak* üzere zihinsel kapasitesini zorlamaktan vazgeçmemiştir. Ölümlü ve düşünebilir bir yaratık olmamızın yarattığı gerilim bizleri "gerçekliği anlayabiliriz" varsayımına mahkum etmiştir. Bunun açık sonucu ise bu gerçeklikle ilgili bilgi edinebileceğimizi daha baştan kabul etmemizi gerektirmektedir. O zaman bu gerçekliğin *doğasını* veya özünü açığa çıkarabilir ve parçası olduğumuz evrenin anlamına bir adım daha yaklaşabiliriz. Evrenin ve hayatın anlamını bir nebze olsun aydınlatmak bizim hayatımızı uzatmayacak olsa da; belki zihnimizdeki ezeli kemirmeyi yumuşatacaktır. Böylece "nasıl olur da bilgi edinebiliriz?" sorusu hayati bir hale gelmektedir.

Mahçupyan'a göre, doğaya, topluma veya ilahî düzene ilişkin her önermemiz bilgi edinmemize ilişkin *epistemolojik* bir varsayım içerir. Kuramsal olarak bakıldığında bu varsayımın kabaca iki (2) anlayışta temellendirilebileceği söylenebilir; dışımızdaki *gerçeklik* ile *zihnimiz* arasında ya birinden ötekine *yansıma* söz konusudur, ya da aralarında bir tür *tekabüliyet* vardır, *ilk yaklaşımda* zihin/madde ilişkisinde taraflardan biri belirleyicidir ve kendi özelliklerini ötekinin üzerine yansıtarak bir uyum mekanizması yaratmaktadır. Yani zihin maddeye veya madde zihne benzemek zorunda kaldığı, kaçınılmaz olarak diğerine benzer niteliklere sahip olmak durumunda olduğu için

aralarında bir uyumsuzluk çıkmamakta, sonuçta insanoğlu dışındaki gerçeklik hakkında bilgi edinebilmektedir. *İkinci yaklaşım* ise zihin ve maddeyi karşı karşıya getirerek; aralarındaki bilgi bağınyı yaratacak mekanizmayı aramaktadır. İnsanda var olan bazı maddî veya zihinsel özelliklerin dışsal gerçekliğı bir tür "yorumlama" gücüne sahip olduğı ve böylece zihnimizde yarattığımız "gerçeklik" ile dışımızdaki esas gerçeklik arasında bir *tekabüliyet* yaratıldığı varsayılmaktadır (Mahçupyan 1996, 2).

Her iki yaklaşımın da kendi içindeki ayrımına inildiğinde ise, insanoğlunun bugüne değin üretmiş olduğı (belki de zihinsel sınırlarından dolayı mahkum olduğı) dört (4) epistemolojik konumla karşı karşıya kaldığımız görülür: Bunlardan *ilki* tüm gerçekliğın temel olarak zihinsel ya da manevî olduğunu ve bu manevî iradenin tüm maddesel varlığa birebir yansıdığını ileri süren *idealist yansımacılıktır*. *İkinci* yaklaşım ontolojik açıdan ilkinin tam zıddı pozisyonu savunan *materyalist yansımacı* görüştür. Buna göre esas gerçeklik maddenin kendisidir ve tüm zihinsel ya da *ruhsal* algılamalarımız maddenin yansıması olarak varlık kazanırlar. Görüldüğü gibi *ontolojik* anlamda birbirine zıt olsalar da her iki yansımacı yaklaşım da *epistemolojik* olarak aynı kategoride yer almaktadır. Temel (öz değışse de tözler arasındaki ilişki birinin öteki niteliklerini belirlemesi şeklindedir. Bu açıdan bakıldığında, Mahçupyan'a göre, ateist bir insanın aniden dindar olabilmesi veya sağcı bir ideolojiye mensup birinin solcu olması yadırganacak bir durum. Çünkü söz konusu olan kişiler, epistemolojik tavırlarının dayandığı esas varsayımını değıştirmemekte, sadece temel aldıkları *ontolojik varsayımalarının* yerini değıştirmektedirler.

Diğer iki (2) epistemolojik tavır ise *tekabüliyetçi* yaklaşım içindeki bir ayrıma dayanmaktadır. Bunlardan *biri*, dışımızdaki gerçeklik ile zihnimiz arasında duyu organlarımız aracılığıyla bir köprü oluştuğunu, bu nedenle aradaki *tekabüliyetin* kesintisiz, dolayısıyla *mutlak* olduğunu öne sürmektedir. *Mutlak tekabüliyetçi* olarak adlandırabileceğiniz bu konumun karşısında ise *görelî tekabüliyetçilik* yer almaktadır. Bu sonuncu yaklaşıma göre, gerçeklikle zihnimiz arasında hiçbir bağ olmamasına karşın, zihnimiz kendi yapısal özelliğine dayanarak dışsal gerçekliğı kendisi için anlamlı ve anlaşılır hale getirmektedir. Ortaya çıkan *zihinsel inşa*, dış gerçekliğe mutlak anlamda tekabül etmese de onunla *görelî* bir *tekabüliyet* ilişkisi kurmuş olmaktadır. Ancak mutlak *tekabüliyetçiliğın* zihinle madde arasında kurmaya çalıştığı köprü, bir doğrudan bağımlılık ilişkisi kurarak, *ontoloji* ile *epistemolojiyi* simetrik hale getirmektedir. Oysa görelî *tekabüliyetçi* yaklaşım, esasta bir kopukluk varsayımına dayandığı için, ontolojik alanı

insan zihni için özde bilinmez bir konuma indirgemekte ve böylece *epistemoloji* ontolojiyi kapsar hale gelmektedir (Mahçupyan 1996, 20).

Bu farklı yaklaşımların daha detaylı ve derinlemesine anlaşılması için tarih boyunca karşılaştığımız çeşitli düşünürleri ve akımları örnek olarak kullanmak ve söz konusu ettiğimiz epistemolojik varsayımlarla bu kişi ve akımların zihniyetleri arasındaki bağıntıları, Mahçupyan yakalamaya çalışmaktadır. Ancak söz konusu, düşünürlerin ve akımların derinlemesine irdelenmesi olmayıp, ortak epistemolojik pozisyonların ve bunlara dayanan zihniyetlerin (paradigmaların) sergilenmesidir. Bu pozisyonların açıklamalarını sırasıyla burada sunmaya çalışacağım.

Bülent KARATAŞ

* Etyen Mahçupyan 1950'de İstanbul'da doğdu. Robert Koleji'nde okudu ve Boğaziçi Üniversitesi Kimya Mühendisliği Bölümü'nden mezun oldu (1972). Boğaziçi Üniversitesi İşletme Bölümü ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İktisat Bölümü'nde lisansüstü çalışmalar yaptı (1978). Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İktisat ve İktisadi Gelişme Kürsüsünde asistanlık görevinde bulundu (1997). *YDH* (Yeni Demokrasi Hareketi) kurucu üyeliği yaptı (1994-96). 1980'den bu yana ticaret ve danışmanlık görevleriyle beraber, dergi ve gazetelerde çok sayıda yazısı yayınlanmıştır.

Etyen Mahçupyan'ın Bazı Eserleri:

- 1- *İdeolojiler ve Modernite*, (Patika Yay., İstanbul, 1996)
- 2- *Osmanlı'dan Postmoderniteye*, (Patika Yay., İstanbul, 1996)
- 3- *Türkiye'de Merkezîyetçi Zihniyet; Devlet ve Din*, (Patika Yay., İstanbul, 1998)
- 4- *Radikal Yazılar*, (Patika Yay., İstanbul, 1998)
- 5- *Yönetemeyen Cumhuriyet*, (Patika Yay., İstanbul, 1999)
- 6- *Büyük Travmanın Eşiğinde*, (Patika Yay., İstanbul, 2000)

KAYNAKÇA

Mahçupyan, Etyen, *İdeolojiler ve Modernite*, Patika Yayınları, İstanbul 1996